

Zeynep Sare USLU¹

İbrahim'in Ailesi, Musevilik, Hristiyanlık ve İslam İncancındaki Yorumlar

Yazar: Carol Bakhos, Tekin Yayınları, 2016, Çeviri; F. Büşra Helvacıoğlu, ISBN:978-9944-61-1443-5, 309 Sayfa

Yayın Geliş Tarihi: 03.04.2025

Yayın Kabul Tarihi: 19.05.2025

“İbrahimi Dinler” ya da “İbrahim’in Dinleri”, Yahudilik, Hristiyanlık ve İslamiyet’i müşterek paydada belirli bir teolojik ortaklığı dile getirmek için sıkça kullanılan terimlerdir. Üç dinin ortak özellikleri arasında, aynı tanrıya inanmaları, İlahi din olmaları, yakın coğrafyalarda ortaya çıkmış olmaları gibi özellikleri varsayılsa da bu terimi basite indirgemek ve olduğu gibi kabul etmek doğru görünmemektedir. Bu üç dinin temelleri Hz. İbrahim’e dayandırılrsa da her biri farklı öze sahiptir. “İbrahimi dinler” kavramının anlam farkına bakılmaksızın ve anlamı sorgulanmadan kullanılmasının sebepleri arasında bu dinlere mensup kişiler arasında anlayış hoşgörü, karşılıklı saygı, diyalog ve ortak hedeflere yönelik iş birliği yapılmasının

1 Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları, Yüksek Lisans Öğrencisi, sarekutukcu@gmail.com, ORCID: 0000-0003-4171-4600

kolaylaştırmasıdır.² Fakat özlerine ve öğretilerine bakıldığında tanrı anlayışı, inanç, ibadet, ritüeller, dua, peygamberlik, günah gibi kavramlara verdikleri anlam bakımından neredeyse tamamen farklıdır.³ “İbrahimi” terimi ve kullanımı erken dönem kaynaklarında mevcut olmadığı gibi, böyle bir anlayışın kutsal kitaplarda da yeri görülmemektedir. “İbrahimi” kavramının 20. Yüzyılda “dini hoşgörü ve anlayış” kapsamında kullanılmaya başlandığı görülmektedir.⁴

Yahudiler, soylarını Hz. İbrahim'in oğlu İshak'a ve onun oğlu Yakub'a dayandırır- lar. Matta, Yeni Ahit'in ilk bölümünde Hz. İsa'nın soyunu “İbrahim oğlu, Davut oğlu İsa Mesih'in soy kaydı şöyledir:”⁵ (Matta 1:1-17) diye başlayarak Hz. İbrahim'e dayandığını zikretmektedir. İslamiyet'te ise Hz. Muhammed Hz. İbrahim'in ilk oğlu olan Hz. İsmail'in soyundan ve “İsmaililer” diye adlandırılan Adnâniler'e mensup soydan gelmektedir.⁶ Yazara göre Musevilik- Hristiyanlık ve İslamiyet aynı atadan/ noktadan başlamış olsa da aralarındaki inanç ve ibadetler tamamen farklıdır. Örnek olarak Hristiyanların kabul ettiği teslis inancı (baba- oğul- kutsal ruh) Musevilğin ve İslamiyet'in kabul edeceği bir şey olmadığı gibi, Musevilik ve Hristiyanlığa göre de Hz. Muhammed'in peygamber mührü taşıdığı kabul edilmemektedir. Üç dinin teolojisi, ibadet zamanları ve şekilleri, kutsal kitaplarıyla ilişkileri tamamen farklıdır. Ancak Hint ve Çin kökenli dinlerle karşılaştırıldığında bu üç dinin arasındaki ortak benzerlikler göze çarpmaktadır.

Kritiğini yaptığımız bu eserde yazar, bahsi geçen üç dinin ortak atası kabul ettiği Hz. İbrahim ve ailesini kutsal kitaplar ve farklı kaynaklar ışığında incelemiştir. Eser giriş bölümü dışında 7 bölümden oluşmaktadır. Birinci Bölüm “Kutsal Metinler ve Yorumcular” başlığı ile “Tanah/Eski Ahit, Kitab-ı Mukaddes ve Kur'an'ı Kerim Arasındaki İlişki”, “Antik ve Erken Orta Çağ'da Musevilğin Tefsiri”, “Hristiyanlıkta ve İslam'da Kur'an Tefsiri” başlıkları altında bu konular hakkında bilgiler verdikten sonra bölüm sonunda “Gözlemler” başlığı ile bölüm değerlendirmesi yapmıştır.

Yazar, öncelikle Kitab-ı Mukaddes kavramının etimolojik kökenlerine dair detaylı bir açıklama yapmaktadır. Kitab-ı Mukaddes denilince akla Eski Ahit ve Yeni Ahit isimleri gelir. Fakat Museviler kendi kitapları için bu terimi zikretmezler çünkü genel görüşe göre Ahit tektir ve bu Tanrı Yehova ile insanlar arasındaki tek anlaşmadır. Hristiyanlar ise bunun tersine İsa'nın gelişiyle yeni bir anlaşma yapıldığı gerekçesiyle Yeni Ahit- Eski Ahit ayrımını kabul ederler. Bununla beraber Yeni Ahit külliyatı, Eski Ahit'i de içine alır. Ancak Eski Ahit ve Musevilerin Kutsal Kitabını birebir aynı

2 Adam Dodds, “The Abrahamic Faiths? Continuity and Discontinuity in Christian and Islamic Doctrine”, *Evangelical Quarterly: An International Review of Bible and Theology* 81/3 (30 Nisan 2009), 230-253.

3 Scott Vitkovic, *The Similarities and Differences Between Abrahamic Religions*, *Ijasos-International E-Journal of Advances in Social Sciences* (Ağustos 2018).

4 Muhammet Yeşilyurt, “İbrahimi Dinler' Kavramsallaştırmasının Tarihi”, *Bilimname* 2019/37 (30 Nisan 2019), 191-241.

5 *Kutsal Kitap: Tevrat, Zebur İncil*, 2018, Matta 1.1-17)

6 Mustafa Fayda, “Muhammed”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 26 Mart 2025).

gibi düşünmekte bir yanlıdır. Hristiyanlar, İbranice Kitab-ı Mukaddes'teki bütün kitapları içine almış ve ardından da Yeni Ahit'e eklemişlerdir. Eski Ahit'in sonu Yeni Ahit'in başlangıcı, gelecekte beklenen bir olay olarak İsa'nın doğuşu ile başlar. Bu başlığın sonuna doğru yazar, Kur'an'ı Kerim'in indirilişi, yazılışı ve tamamlaması üzerine açıklamalarda bulunur. Ayrıca İslam inancına göre Tevrat ve İncil'in tahrife uğramış ve hükmü kalkmış kutsal kitap olarak kabul edildiğini ve Kur'an'ın değiştirilmemiş, son kutsal kitap olduğunu belirtir. Müslümanların Kitab-ı Mukaddes'i iyi bildiklerine, Musevi ve Hristiyanlar ile münakaşa edecek bilgi birimine sahip olmalarına ayrıca bir parantez açar. Genel olarak kutsal kitaplar arasındaki bilgi benzerliklerinden ve tefsir geleneklerinden detaylı olarak bahseder.

Ayrıca yazar bu bölümde, Kitab-ı Mukaddes midraşları ve Kur'an-ı Kerim tefsirlerindeki gibi bir çelişki olmadığını, ancak varsa bu ihtimallerin insanların sahip olduğu anlama sınırlılığına bağlamaktadır. Yapılan tefsir ve midraş yorumlarında her üç dinin de zikredilen kişilerin mümkün olduğunca olumlu bir şekilde betimlendiğini not düşer. Yazarın konuları araştırma metodu, yaklaşımı ve farklı kaynak kullanımına önem vermesi dikkat çekicidir. Yalnız tek ve benzer kaynaklar değil aynı konu üzerine farklı kaynaklara başvurması okuyucuya başka açıdan bakmaya imkân sağlamaktadır.

İkinci bölümde "Kitab-ı Mukaddes ve Kur'an'da İbrahim" başlığı ile kutsal kitaplarda ve diğer kaynaklarda Hz. İbrahim'in hayatı, ailesi, soyu, peygamberliği, imtihanları, inancı gibi konular karşılaştırılmalı olarak incelenmiştir. Öncelikle Eski Ahit'in Tekvin (Tanah'ın ilk kitabı) yani Yaratılış bölümünü ele alan yazar, Hz. İbrahim'in Tanrı ile iletişimi, eşi Sare, eşinin cariyesi Hacer, İsmail ve İshak'ın müjdelenmesi gibi konuları açıklamakla birlikte bir noktaya dikkat çeker. Tekvin'de İbrahim'in adı Avram'dır. Cariye Hacer'den doğma ilk oğlu İsmail dünyaya gelince, Tanrı Avram ile yaptığı anlaşmayı onun soyundan gelenlerle devam ettireceğini, soyunu alabildiğine çoğaltacağını ve soyunu bereketli kılacağını söyler. (Tekvin: 17:1-3) Pasajın devamında; "Artık adın Avram değil, İbrahim olacak. Çünkü seni birçok ulusun babası yapacağım." (Tekvin: 17:5) ayeti ile Avram ismi yerini İbrahim ismine bırakmaktadır.

Eski Ahit'te İbrahim'in ailesi ile ilişkisi Yeni Ahit'e de zemin oluşturmaktadır. Yeni Ahit, Matta I 1:1-2 pasajı Hz. İsa'nın soy kaydını zikrederek başlamaktadır.⁷ Hristiyanlara göre İsa Mesih ve atası İbrahim arasında derin bir bağ kurulduğu görülmemektedir. İncil'de İsa, Yahudilere gönderilen kurtarıcı bir kimse olarak Hz. İbrahim'e kan ve manevi açıdan soydaş bir peygamber olarak betimlenmektedir. Yazar bu bölümde Yeni Ahit- İncil yazımlarını Matta, Markos, Luka, Yuhanna İncillerini, Pavlus'un Mektupları ve İbraniler kitaplarında İsa Mesih ve İbrahim ilişkisini incelemiştir (s.81-90). Ardından "Kur'an'da Anlatılan İbrahim" başlığıyla Hz. İbra-

7 Matta I / 1:1-2 "İbrahim oğlu, Davut oğlu İsa Mesih'in soy kaydı şöyledir: İbrahim İshak'ın babasıydı, İshak Yakub'un babasıydı, Yakub Yahuda ve kardeşlerinin babasıydı...)" devam eden pasajda 1:17 "Buna göre, İbrahim'den Davud'a kadar toplam on dört kuşak, Davud'dan Babil sürgününe kadar on dört kuşak, Babil Sürgününden Mesih'e kadar on dört kuşak vardır."

him'in hidayeti bulması, tek olan Allah'a imanı, yaşamı, ailesi ve peygamberliği ile ilgili genel bilgiler vermiştir. Burada dikkat çeken ve yazarında üzerinde durduğu Kur'an'da farklı ayetlerde Hz. İbrahim'in tek tanrı inancını "hanif" kelimesiyle ifade edilmesidir. Yazar "hanif" terimini, çoktanrıçılıktan uzak olan, Museviliği veya Hristiyanlığı kabul etmeyen, insanları tanımlamak için kullanıldığına dikkat çekmekte ve bu görüşü benimsediğini belirtmektedir.

Üçüncü bölüm "İlk Hanif" başlığı ile İbrahim'in babası ve putperestler ile arasındaki meseleleri, yaratıcı Tanrıyı araması, gök cisimlerine dair gözlemleri gibi konuları Kitab-ı Mukaddes özelinde farklı kaynaklardan da alıntılar yaparak açıklamaktadır. Ayrıca bu konuya ilişkin rivayetlerdeki çelişkilere ve anlam çıkmazlarına da yer vermiştir. Örneğin İbrahim'in Kutsal kitaplarda yazılan yaşı hakkında ve Harran'dan ayrılışı ile ilgili ihtilafli görüşlerin olduğunu belirtmiştir. Yazar, Musevi ve Hristiyan eserlerinin genel değerlendirmesini yaptıktan sonra konuyla ilgili İslami tasvir ve anlatımlara geçmektedir. Birçok İslam tarihçisinden alıntılar yaparak Hz. İbrahim'in, Nemrut ve putperest halk ile verdiği mücadelesinden kısıtlı olarak bahsetmiştir. Bölümün sonuna doğru ise "Gözlemler" başlığı ile genel değerlendirmede bulunmuştur.

Dördüncü bölüm "İbrahim'in Eşleri" başlığı ile Sare ve Hacer'in İbrahim ailesinin oluşumunda nasıl rol oynadığı sorusunun cevabını arar niteliktedir. Yazar bu bölümü Sare ve Hacer ilgili yorumları, "Erken Dönem Musevi Yorumları", "Rabbinik Literatürde Hacer ve Ketura", "Hristiyanların Bakışıyla Sare ve Hacer", "İslami Gelenekte Sare ve Hacer", "Sare ve Hacer'e Dair Günümüzde Yapılan Yorumlar" alt başlıkları ile beş bölümde incelemiştir. Evlat sahibi olamayan Sare, eşinin başka birinden de olsa baba olabileceği umuduyla cariyesi Hacer'i eşi İbrahim'e sunmuş ve onu eş olarak almasını istemiştir. Erken dönem midraş kaynaklarında Sare'nin bu davranışı eşine olan sevgi ve muhabbeti neticesinde yaptığı yüce bir tavır olarak görülmektedir. Yazar burada Philon'dan bir alıntı yaparak Sare'nin "doğurmasa da evlatlık yoluyla anneliği tatmasının" önemini ifade eder (s.123).

İbrahim ve Hacer'in birlikteliğinden ilk çocuk olan İsmail dünyaya gelmiştir. İsmail'in doğumundan bir süre sonra Tanrı Sare'nin de bir çocuğu olacağını müjdelere ve ikinci oğul İshak doğar. Yazarın incelediği erken dönem kaynaklarına göre; Sare ne kadar eşi için bu fedakarlıkta bulursa da zamanla bu durumdan rahatsız olmaya başlar ve kıskançlık duygularına kapılır fakat bu kıskançlık ve huzursuzluk Hacer için değil İsmail içindir (s.125). Rabbinik literatür incelemesini detaylandıran yazar hahamların görüşlerine ve midraş kaynaklarından alıntılara yer vermektedir. Sare'nin İsmail ve İshak arasındaki kardeş ilişkisinden rahatsızlık duymasına sebep olan nedenlerden bahsederken, zamanla Rabbinik çalışmaların Hacer ve İsmail'i olumsuz gösterilmesinin şaşırtıcı olmadığını altını çizmektedir (s.131). Ayrıca Rabbinik literatürde Hacer'in "Yahudi olmayanlar"ı temsil ettiği anlaşılmaktadır.

Aynı bölümün üçüncü alt başlığı Hristiyanların perspektifinden sunulmuştur. Pavlus, Sare ve Hacer'in durumunu kinayeli şekilde biri asıl soyun annesi, diğeri ise cariyeden doğan çocukların annesi olarak ayırmaktadır (Yeni Ahit (İncil), Galatyalı-

lar, 4:22). İlk dönem Hristiyan kaynaklarında Musevi kaynaklarda olduğu gibi Sare ve Hacer karşıt karakterler olarak zikredilir. Fakat Hristiyan kaynaklarda Hacer her zaman olumsuz gösterilmez. Yazar burada İslami kaynaklarının Musevi ve Hristiyan bakış açısının aksine Hacer’i daha esas aldığına dikkat çeker. İslami kaynakları diğer kaynaklardan ayıran diğer bir ilgi çekici konu da iki annenin de suçlanmaması ve kötülenmemesidir. Bölüm sonu değerlendirmesinde Musevilerin ve Hristiyanların genel iki görüşü benimsediği ortaya çıkar. Rabb’in meleğinin Hacer ile konuşması ve Tanrı’nın onun soyundan sayılamayacak kadar neslin çoğalacağı haberinin verilmesiyle önemlidir (Tekvin, 16:9-11). Fakat bir yandan da ikinci kişidir yani vazgeçilen, yazarın deyimiyle ‘İbrahim’in evinden kovulup çöle gönderilendir. Yazara göre İslami kaynaklarda Hacer, İbrahim’in eşi ve İsmail’in annesi olarak sürgün edilmiş olmasına rağmen Allah’a güçlü imanla bağlı olan bir kadındır.

Beşinci bölüm “Düşman Kardeşler” başlığı ile İsmail ve İshak’a atfedilen bazı durumlardan bahsetmektedir. Örneğin İsmail, Orta Çağ’dan itibaren Müslümanlığı temsil eder. İshak ise Museviliği temsil eder. Yazara göre Antik Çağ ve Orta Çağ’a ait kaynaklarda kardeşler arası ilişki, zıtlasma ve uzun süreli anlaşmazlık olarak geçmektedir. Buna ilave olarak Musevi ve Hristiyan yorum geleneğinde kardeşler birbirine direkt olarak karşı gibi konumlandırılır. Fakat ne Kitab-ı Mukaddes’te ne de Kur’an’da böyle bir anlatım bulunmamaktadır. Bu bölümde yazar, kutsal kitaplarda geçen “Peygamberler ve Düşman Atalar” hakkında açıklamalarda bulunur. Bölümün son kısmı ise “Dini Metinlerde İbrahim’in Ailesi” başlığıyla Hz. İbrahim ve ailesinin yaşantısına dair Eski Ahit (Tevrat), Yeni Ahit (İncil) ve Kur’an’ı Kerim’de geçen bilgileri derlemiş, İslami kaynakların bakış açısını diğer ikisinden ayırmıştır. Kardeşler arası düşmanlık olmayacağı, anlaşmazlık olsa bile aynı aileye mensup olduklarını vurgulamıştır.

Yazar, altıncı bölümü “İlk Oğul” başlığı ile yaklaşımı farklı bir açıdan ele almaktadır. İsmail Kitab-ı Mukaddes’te diğer kişilerden ayrı bir çerçevede sunulur. İlk oğuldur, babası ile sünnet edilendir (Tekvin, 17- 9-15) fakat Tanrı’yla anlaşma yapılan o değil, ondan sonra gelecek İshak’tır. Genel Musevi yorumları İsmail’in, İshak’la ahlak dışı hoş olmayan davranışlarda bulunmaya çalışan, “puta tapan bir kan dökücü” olandır (s.172). Kitab-ı Mukaddes’e göre İshak, vaat edilmiş toprakların sahibiyken İsmail çöle sürülendir. Kur’an’da ise İsmail, İshak’a kıyasla babasıyla birlikte Kabe’yi inşa etmiş olması sebebiyle daha baskın bir rol oynamaktadır (s.200).

Kutsal kitap yorumlamalarında yaygın bir fikir olarak Sare’nin İsmail’i, İshak’tan uzaklaştırmak istemesi vardır. Bunun sebebi olarak “İsmail’in İshak gibi davranması” veya İshak ile alay etmesi gibi nedenler gösterilse de Kitab-ı Mukaddes metinlerinde İsmail’in küçük kardeşini rahatsız etme ya da kötüleme gibi davranışlara sebep olacak bir şey olmadığına dikkat çekilmektedir. Devam eden bölümde Antik ve Erken Orta Çağ kaynaklarından da örnekler vererek genel görüşler açıklanmaktadır. “İslami Geleneğe İsmail” alt başlığı altında yazar, İsmail’in evlilik yoluyla Araplaşması ve Hz. Muhammed’e kadar olan soy geçmişi hakkında kısaca bilgi verir.

Bu bölümü “Son Sözler” başlığı ile Musevilik, Hristiyanlık ve İslam’a göre İsmail’in temsil ettiği manalar açıklanır.

Yedinci ve son bölüm “İshak’ın/ İsmail’in Kurban Edilişi” başlığı altında Kitab-ı Mukaddes ve Kur’an özelinde kurban edilecek çocuğun hangisi olduğu konusundaki tartışmalar ve farklı görüşler ortaya koymaya çalışılmıştır. Musevi ve Hristiyanlara göre kurban edilecek çocuk İshak iken Kur’an’da ismen zikredilmese de İslami kaynaklara göre ilk çocuk olan İsmail’dir. Yazar bu bölümde de farklı kaynak ve yorumlarla öne sürülen fikirleri açıklamaktadır.

Sonuç bölümünde yazar, yaptığı çalışmanın ön değerlendirmesini ve açıklaması yapmaktadır. Çalışmayı yürütürken ne amaçladığını, nasıl bir yol izlediğini, dikkat ettiği noktaları ve incelediği kaynakları genel olarak izah etmektedir. Ayrıca bölümlerde bahsettiği tartışmalı konulara da tekrar değinmekte ve son noktayı koymaktadır.

Carol Bakhos’un kritiğini yaptığımız bu eseri, İbrahim, Sare, Hacer, İsmail, İshak üzerine, aile dinamikleri ve bireyler arasındaki ilişkiye odaklanmıştır. Kitab-ı Mukaddes ve Kur’an-ı Kerim’den alıntılar yaparak konuyu derinlemesine ve detaylı incelemiştir. Ayrıca sadece kutsal kitapları incelemekle kalmayıp, her din mensuplarının tefsir ve tarih kaynaklarından örneklerle açıklaması da eseri ilgi çekici kılmaktadır. Her bölüm, üç dinin gelenek ve eserlerine göre karşılaştırma yapılarak açıklanmıştır ve bölüm sonlarında değerlendirmeler yapılarak özetlenmeye çalışılmıştır. Akademik kaynaklar ve dipnotlar da kapsamlı bir şekilde sunulmuştur. Ek olarak yazar, üç din arasında tarihsel karşılaştırmalarda bulunmuş, kendi kanaat, yorum ve eleştirilerini de eklemiştir.

“İbrahim’in Ailesi, Musevilik, Hristiyanlık ve İslam İnancındaki Yorumlar” adlı eser, İbrahim Peygamber ve ailesine dair üç dinin kabul biçimlerini ve verdikleri anlamları geniş bir perspektifle gözlemlenmesi adına kapsamlı ve zengin bir içerik sunmaktadır. İslam Tarihi ve Dinler Tarihi öğrencileri başta olmak üzere okuyucunun dikkatini çekecek ve yararlı olacak bir kaynak niteliğindedir.